

BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ VE ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI'NIN ESERLERİNDE TIBBA DAİR BİLGİLERİN DEĞERLENDİRME VE YORUMLANMASI

Hüseyin ÖZDEMİR¹

Öz

İslam düşünce geleneğinde yapılan çalışmalar sadece İslamî ilimler alanında sınırlı kalmamış fen bilimleri alanını da kapsamıştır. İslam bilim tarihi incelendiğinde, fen bilimlerinin bütün alanlarında İslam âlimleri tarafından çalışmalar yapıldığı görülür. Bu çalışmada İslam âlimlerinin eserlerinde tıbbı daire yer alan yaklaşımları ele aldık. Geçmiş asırlarda İslam dünyasından tıpla ilgilenen tabipler veya hekimlik icraatında bulunan veya bulunmadan eserlerinde bu alanda bilgiler bırakmış İslam âlimleri araştırıldı ve görüşlerine yer verildi. Sonrasında bu alanla ilgili Erzurumlu İbrahim Hakki'nin *Marifetname* eseri ile Bediüzzaman Said Nursi'nin Risale-i Nur külliyyatındaki bilgilerine başvurularak ortak ve farklı görüşlerini değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler

Bilim tarihi, fen bilimleri, anatomi, *Tefvîznâme*, Risale-i Nur

EVALUATION AND INTERPRETATION OF INFORMATION ON MEDICINE IN THE WORKS OF ISLAMIC SCHOLARS: BEDIUZZAMAN SAID NURSİ AND ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI

Abstract

Studies in the tradition of Islamic thought have not only been limited in the field of Islamic sciences but also contained the field of science. When the history of Islamic science is analyzed, it is seen that studies in all fields of science have been carried out by Islamic scholars. In this article, the attitudes of Islamic scholars towards medicine in their works are examined. Physicians interested in medicine from the Islamic world, or Islamic scholars, who have contributed to this field through their works with or without medical practice in the past centuries are researched and their views are presented. Later, we evaluate the common and different opinions on this subject by referring to the informations from Erzurumlu Ibrahim Hakki's work called *Marifetname* (*Book of Gnosis*) and Bediuzzaman Said Nursi's Risale-i Nur.

Key Words

History of science, science, medicine, *Tefvîznâme*, Risale-i Nur

¹ Dr., İstanbul (dr.ozdemir@hotmail.com)

Gönderim Tarihi: 04.10.2019, Kabul Tarihi: 02.12.2019

Giriş

Bu çalışmamı mesleğim gereği fen bilimleri alanında özellikle tıp, hekimlik ve insan (bedeni, anatomisi, nefsi, ruhsal yapısı ve duyguları) alanında yoğunlaşarak yaptım. Tarihin ilk çağlarından itibaren ilim, özellikle tıp ve biyoloji alanındaki gelişme sürecinden kısaca bahsetmeye çalıştım. Özellikle bu alanda meşhur olmuş Aristo ve tıbbın babası olarak bilinen Hipokrat'tan bahsettim.

Önceki asırlarda İslam dünyasından tıpla ilgilenen tabipler veya hekimlik icraatında bulunan veya bulunmadan eserlerinde bu alanda bilgiler bırakmış İslam âlimlerini araştırdım. Bulabildiğim kadarıyla o tabip ve ulemadan ve onların bugüne kadar intikal etmiş olan bilgi ve belgelerinden yararlandım. O günkü imkânlar ölçüsünde hangi âlim ne kadar araştırma yapmış ve bu alanda ne yazmış ve neleri icraata dökmüş kısaca bunlardan bahsetmeye çalıştım.

Sonrasında bu alanla ilgili Bediüzzaman Said Nursi'nin Risale-i Nur külliyyatındaki bilgilere başvurdum. Öncekilerin bakış açısı ve yaklaşımıyla Said Nursi'nin bakış açısını karşılaştırmaya çalıştım. Tabii ki tamamen tıbbî alanda kalmadım. İnsan anatomisi, fizyolojisi, ruhsal yapısı, akıl, kalp ve nefis gibi insanı maddî manevî teşkil eden yapılardan bahsederek mevzuyla yaklaşıma çalıştım.

Bu çalışmayı yaparken, bulunduğu asrın hem Asya hem de Avrupa'da en büyük tıp adamı olan ve Avrupa'da Avicenna adıyla bilinen İbn-i Sina ile yakın zamanlarda 18. asırda yaşamış, insan bedeni ve ruhsal yapısından ayrıntılı bahseden ve bu bilgileri *Marifetname* ismini verdiği çok kıymetli eserinde toplayan Erzurumlu İbrahim Hakkı'dan bahsettim. İbrahim Hakkı ve ondan yaklaşık yüz yetmiş beş yıl sonra gelmiş olan Bediüzzaman Said Nursi'nin bizzat eserleri elimde olduğu ve üzerlerinde çalışma imkanı bulduğum için onlara da ayrı başlıklar açarak daha ayrıntılı açıklamalar ve fikirleri üzerinde kıyaslamalar yaptım.

Çalışmamın asıl konusunu Bediüzzaman Said Nursi ve onun Kur'an tefsiri olan Risale-i Nur külliyyatı teşkil etmiştir. Bu eserlerdeki mevzumuzla ilgili bahisleri ele alıp tıbbî açıdan değerlendirmeye çalıştım. Elde ettiğim bilgileri düzenlenmiş ve yorumlanmış biçimde okuyucuya sunmaya gayret ettim.

1. Tarihi Arka Plan

Bütün bilimlerde olduğu gibi biyoloji ve tıbbın da bugünkü seviyesine ulaşması yaklaşık beş bin yıllık bir birikim ve gayretin sonucudur. Bilimlerin gelişmesi hiçbir millet veya medeniyete verilemez. Miras şeklinde giderek büyüyen bir hadise olup hiç durmadan devam eden bu birikimlerin bugünkü geldiği noktalarıdır.

Dolayısıyla biyoloji ve tıptaki gelişmelerde Mezopotamya'da uygarlık kurmuş olan Sümerler ve Babiller'den sonra Mısırlılar ve Yunanlılar ile devam eden bir sürece tâbidir. Mısır'da M.Ö. 1700 yıllarından kalma papirüslere yazılı ciltlerle tıbbî kitaplar olduğu bilinmektedir.

Eski Yunan'da akla gelen ilk kişi Aristoteles'tir (M.Ö. 384-322). Aristo'nun en fazla katkıda bulunduğu bilim biyoloji ve tıp olmuştur. Aristo'dan yaklaşık olarak yüz yirmi yıl önce doğmakla beraber biyolojik incelemelerini insana hasretmesi sebebiyle tıbbın kurucusu Hipokrat (M.Ö. 460-377) olarak kabul edilmektedir. Halbuki Hipokrat'ın yaptığı önceki medeniyetlerden gelen tıbbî bilgileri derleyip toplamak ve bunlara yeni ilaveler yapmaktan ibarettir.

Daha sonra tıbbı hizmet edenler arasında Galen (M.S. 129-199) gelmektedir. Galen'in en mühim hususiyetlerinden birisi bütün organların teleolojik olarak yani gayeye en uygun şekilde Allah tarafından yaratıldığını kabul etmesidir.

Avrupa'nın karanlık çağı olarak adlandırılan Orta Çağ aslında İslam dünyası için bir aydınlık çağ olmuştur. Bilgisizlik ve zorbalık anlamlarına gelen cahiliye devri Arapları İslam'la şereflenince dünyanın en medeni ve bilgili insanları olmuşlardır. Yirmi sekiz sene zarfında koca bir dünya imparatorluğu kurmuşlardır. Bu dönemde bilim ve din çatışmaları bitmiş, aksine Kur'an ve hadislerin ışığında ilme verilen değerle Orta Çağ'da Avrupa skolastik bataklık içinde en karanlık dönemini yaşarken Müslümanlar birçok ilmin ve başta tıp ilminin temellerini atmışlardır. İslam dünyasında tarihin hiçbir döneminde ilim, din, sanat çatışması olmamış aksine Kur'an-ı Kerim'de insanları ilme teşvik eden birçok ayet-i kerime ve "İlim Çin'de dahi olsa onu arayınız, çünkü ilim her Müslümana farzdır" anlamlarındaki hadisler müslümanları hep ilme teşvik etmiştir.

İslam tarihinde tıp ilmi hep ön planda olmuştur.

Nitekim Yuhanna bin Masaveyh (Ö. 857) yaşadığı dönemde Halife Mutasım Bilal'in desteğiyle insan anatomisine yardımcı olmak adına maymunlar üzerinde çokça deneyler ve araştırmalar yapmıştır. Abdullatif Bağdadi (1162-1231) *Teşrih el-Mansuri* adlı anatomi kitabında Galen'in hatalarını düzelterek çeşitli organ ve kemiklere ait doğru bilgileri vermiştir.

Anatomik çalışma yapanların başında tabii ki İbn-i Sina (980-1037) gelmektedir. Yüzyıllarca tıbbı ait hiçbir düşünce İbn-i Sina'ya dayandırılmadan bir kıymet ifade etmemiştir. Buhara yakınlarında küçük bir kasabada doğan İbn-i Sina henüz on sekiz yaşındayken devrinin en tahsilli insanı olmuştur. Elli yedi yaşında ölen İbn-i Sina sadece Doğu'da değil Batı'da da çok büyük bir ün sahibi olmuştur. Avrupa dillerinde Avicenna olarak tanınmıştır. En meşhur eseri olan *el-Kanun fi't-Tıp* Arapça yazıldığı halde

12. yüzyılda Latinceye çevrilerek Avrupa üniversitelerinde 17. asra kadar okutulan temel tıp kitabı olmuştur. Bu eseri bilmeyen kişi Avrupa’da hekim olamamıştır. Eserde birçok hastalık ve tedavileri sistematik bir şekilde anlatılmaktadır. *El-Kanun*’da bahsedilen tıbbî bilgilerin birçoğu bugün bile değerini kaybetmemiştir. İbn-i Sina anatomiye ait önemli bilgiler vermiş; gözün farklı kısımlarını çizerek tarif etmiş ve katarakt ameliyatının bütün inceliklerini anlatmıştır.

Said Nursi’nin Risale-i Nur eserlerinde İbn-i Sina’dan bir alıntı yapılarak kendisinden şöyle bahsedilmiştir:

“İslam hükemasının Eflatunu ve hekimlerin şeyhi ve feylesofların üstadı dahi-i meşhur Ebu Ali İbn-i Sina yalnız tıp noktasında ‘Kulu veşrebu vela tusrifi’ ayetini şöyle tefsir etmiş: İlm-i tıbbî iki satırla topluyorum. Sözün güzelliği kısalığındadır. Yediğin vakit az ye, yedikten sonra dört-beş saat kadar daha yeme, şifa hazımdadır. Yani kolayca hazmedebileceğin miktarı ye, nefse ve mideye en ağır ve yorucu hal taam, taam üstüne yemektir.”²

Zekeriya Kazvini (1203-1283) ise Aristo’dan beri gelen beyin ve kalple alakalı birçok yanlış düşünceyi çürütmüştür. İbnu-n Nefis (1208-1288), Galen’in insan kalbi üzerinde olan yanlış düşüncelerini düzelterek kalbin üç değıl iki karıncıktan ibaret olduğunu ortaya koymuştur.

Zekeriya Kazvini, Hamdullah Mustafi el-Kazvini (1281-1350) ve İbnu-n Nefis’in anatomi üzerine çalışmaları asırlar sonra yaşamış olan William Harvey (1578-1657), Andreos Vesalius (1514-1564), Leonardo Da Vinci’nin (1452-1516) çok öncesinde modern tıp ilminin temelini atmışlardır. Bu ilim adamları daha 13 ve 14. asırlarda kalp ve akciğerler arasındaki ilişkileri, atar damarların temiz kan, toplardamarların kirli kan taşıdığını, kanın akciğerde temizlendiğini, kalbe dönen temiz kanın beyne ve vücudun diğer organlarına aort ana damarı tarafından taşındığını göstermişlerdir.

Bu çalışmalarda Batılı bilim adamlarıyla Müslüman bilim adamları arasında göze çarpan bir fark vardır. O da Müslüman ilim adamlarının insan bedenini aziz görmeleri ve ona saygılı davranmalarıydı. Bir taraftan insanlığa ve ilim alanı olarak tıbbi hizmet ederken diğer taraftan Allah’ın isim ve sıfatlarının birer yansıması olan bu harika sanat eserlerini inceleyerek tefekkür ufkunda da engin yol alıyorlardı. Nitekim büyük İslam âlimi Hüccetü’l-İslam İmam-ı Gazali “Astronomi ve anatomi ilimlerini bilmeyen, Allah’ı tanımakta acze düşer.”³ diyerek bu fikre kuvvet vermiştir.

2 Bediüzzaman Said Nursi, *Lem’alar* (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), 250.

3 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, haz. Cengiz Zengin ve Oğuzhan Cengiz (İstanbul: Bilgeoğuz Ya-

2. Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1780)

Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretleri 1703'te Erzurum'un Hasankale ilçesinde doğmuştur. Babası 1710'da hacca gitmek için yola çıktığında Tillo'daki şeyhi İsmail Fakirullah'a uğramış ve ona bağlanarak oraya yerleşmiştir. Daha sonra oğlu İbrahim'i de dokuz yaşındayken yanına almıştır. İbrahim Hakkı babasıyla birlikte bir süre yaşamış ve kendisi on yedi yaşındayken babası vefat etmiştir. Babasının vefatından sonra eğitim için Erzurum'a giden İbrahim Hakkı şeyhini ziyaret için tekrar Tillo'ya gitmiş ve 1734'te şeyhi vefat edene kadar orada kalmıştır.

1747'de Sultan I. Mahmut tarafından saraya davet edilmiş, saray kütüphanesinden istifadesine imkan sağlanmıştır. *Marifetname* adlı eserini yazarken bu bilgilerden çok istifade ettiğini kendisi eserlerinde söylemektedir. Daha sonra Erzurum'daki Abdurrahman Gazi Zaviyedarlığı'na tayin edilen İbrahim Hakkı burada ve sonrasında talebe okutmaya başlamış ve 1780'de vefat etmiştir. İbrahim Hakkı hazretleri şeyhi İsmail Fakirullah'ın oğlunun isteğiyle şeyhinin kubbesi altına defnedilmiştir.

İbrahim Hakkı 18. asrın en önemli dergah şairleri arasındadır. Ayrıca dönemini iyi gözlemlemiş bir bilgin, İslamî ilimlerde ciddi bir otorite ve İslam felsefesinde oldukça yol almış değerli bir filozoftur. Okumaya ve araştırmaya aşırı düşkünlüğü sebebiyle yaşadığı asrın önemli bir mutasavvıfı ve mütefekkeri olmuştur. O hem bir sosyolog hem de iyi bir psikologdur.

Ayrıca astronomi ve birtakım tabiat olaylarından ayrıntılı bahseder ve bilgiler verir. Özellikle insan anatomisi, organları ve hastalıkları, yaratılıştaki ana unsurlar, nefis, akıl, kalp ve ruhtan ayrıntılı bahsetmektedir. "Nefsini bilmeyen Allah'ı bilemez" prensibi üzerinde çok durur. Anatomi ilminin; doktorları, sadece mesleki yönden ilgilendirdiğini, buna rağmen Allah'ı bilmek isteyen her kulun kendi nefsinin ve anatomisini bilmesi gerektiği hususunu da hep nazarlara vermektedir. Tıpkı Yunus Emre'nin "İlim ilim bilmektir, İlim kendin bilmektir. Sen kendini bilmezsin. Bu nice okumaktır" ve Bediüzzaman Said Nursi'nin de "Ey kendini insan bilen insan, kendini oku"⁴ tarzındaki yaklaşımları birçok İslam âliminin bu mana üzerinde ehemmiyetle durduklarını göstermektedir.

İbrahim Hakkı'nın ana eserleri *Divan*, *Marifetname*, *İrfaniye*, *İnsaniye* ve *Mecmua-tü'l Meani*'dir. Ona asıl şöhretini kazandıran Hasankale'de tamamladığı *Marifetname* eseridir. İbrahim Hakkı son derece mütevazı bir hayat geçirmiş, irşat vazifesini hiç unutmamıştır. O'na göre her şey insan için, insan da ibadet için yaratılmıştır. Bu sebeple insan çok kıymetlidir.

yınları, 2016), 58.

4 Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), 937.

3. Bediüzzaman Said Nursi (1878-1960)

Bediüzzaman Said Nursi 1878'de Bitlis'e bağlı Hizan ilçesinin Nurs köyünde dünyaya gelmiştir. Çocukluğunda çevresindeki muhtelif medreselerde eğitim görmüştür. Kendisindeki üstün zekâ ve hafıza sebebiyle "zamanın harikası" veya "zamanın benzersizi" anlamlarına gelen "Bediüzzaman" unvanıyla şöhret bulmuştur. Talebelik yıllarında temel İslamî ilimlerle alakalı doksan kitabı ezberlemiştir. Ayrıca Bitlis Valisi Ömer Paşa ve daha sonra Van Valisi Tahir Paşa'nın konaklarında kalarak ve konak kütüphanelerindeki müsbet ilimlerle ilgili bütün esreleri tetkik etmiştir. 1900'lerin başında bilhassa Doğu'daki cehalet, fakirlik ve ihtilafı görmüş ve hem din ilimlerinin hem de fen ilimlerinin bir arada okutulduğu Medresetüzzehra namıyla İslam üniversitesi açmak için İstanbul'a gelmiştir. Medresetüzzehra fikri Said Nursi'nin bir ömür boyu gaye-i hayali olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu cephesinde talebeleriyle birlikte gönüllü alay komutanı olarak hizmet veren Said Nursi yaralanıp Ruslara esir düşmüş ve iki buçuk yıl Rusya'da esarete kalmıştır. 1917'de Rusya'daki Bolşevik İhtilali sebebiyle çıkan kargaşadan yararlanıp ana vatana dönmüştür. Dönüşte Osmanlı'nın en üst düzey dinî danışma kurumu olan Darü'l Hikmeti'l İslamiye'de görevlendirilmiştir. Anadolu'da başlatılan İstiklal mücadelesine destek vermiştir.

1925'te meydana gelen Şeyh Said isyanı sebebiyle önce Burdur'a ardından da Isparta ve Barla'ya gönderildi. Burada kaldığı sekiz yıl içerisinde Risale-i Nur isimli Kur'an tefsirlerinin büyük bölümünü yazdı. Eserleri ve fikirleri sebebiyle talebeleriyle birlikte Eskişehir mahkemesine sevk edildi. Daha sonra sürgüne gönderildiği Kastamonu'da eserlerini yazmaya devam etti. 1943'te Denizli, 1948'de Afyon mahkemelerine sevk edildi ve bu mahkemelerden beraat etti. 1950'de çok partili hayata geçilince mahkeme ve sürgün dönemleri bitti. Din-i hak ve hürriyetler genişledi. Bediüzzaman Said Nursi bu dönemde eserlerini matbaalarda bastırdı. Bediüzzaman Said Nursi 23 Mart 1960'ta Hakk'ın rahmetine kavuştu.

Said Nursi son devrin yetiştirdiği en büyük İslam âlimlerindedir. Yaşadığı dönem bütün dünyada tabiatperestliğin yaygınlaştığı, komünizm ve materyalizmin iyice hükümran olduğu bir dönemdir. Bundan dolayı gayesini "Karşımda müthiş bir yangın var. İçinde evladım yanıyor, imanım tutuşmuş yanıyor"⁵ cümlesinde özetleyerek iman esaslarını hem akıl ve hem de kalbin kabul edeceği şekilde akîl ve mantikî delillerle ispat edip eserlerinde yazmıştır. Bu gayesini gerçekleştirirken doğrudan doğruya Kur'an'ı kaynak olarak kullanmıştır. Sünneti savunmuş ve sünnete bağlılığını hayatıyla ispat etmiştir. Yaşadığı dönemde lağvedilmeye çalışılan şear-i İslamiyeyi sonuna kadar hayatı pahasına savunmuş ve mahkeme salonlarında dahi "Ben sizin ecdadınızı temsil ediyorum, bu sarık bu başla beraber çıkar"⁶ diyerek sünnete ve şear-i İslamiyeye

5 Bediüzzaman Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat* (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), 26.

6 Bediüzzaman Said Nursi, *Emirdağ Lahikası* (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), 381.

bağlılığını bizzat bu şekilde ortaya koymuştur. Şahsını tamamen geri plana çekip, maddî ve manevî teklif edilen bütün ücretlerden feragat edip, eser merkezli bir sistem oluşturmuştur. Bediüzzaman evrensel çağrısı içerisinde hangi dinden ve düşünceden olursa olsun bütün insanlığa kucak açmıştır.

Said Nursi'nin Risale-i Nur adını verdiği külliyyatı *Sözler, Mektubat, Lem'alar ve Şualar* olmak üzere dört temel eserden müteşekkildir. Arapça yazılı eserleri hariç diğerlerinin neredeyse tamamı ciltler halinde Risale-i Nur külliyyatı adıyla yayımlanmıştır. Külliyyat içindeki eserleri konularına göre sınıflandırmak mümkün değildir. Bu eserlerde materyalizm ve pozitivizm gibi inkârcı akımlara karşı halkın dinî inançlarının korunması ve Kur'an'ın bilimsel teorilerin etkisindeki çağdaş insanların anlayacağı biçimde yorumlanması hedeflenmektedir. Bunların çok azı belli bilim dallarına ayrılmıştır: Arapça *İşarat'ül-İ'caz* eseri bunlardan biridir. Mantık konusunda yine Arapça olarak kaleme aldığı eseri vardır: *Talikat*. Eski Said dönemi dediği 1926'ya kadar kaleme aldığı eserlerini sadece telif sırasına göre yazarsak: *Kızıl İ'caz, Nutuk, Saykal'ul-İslam, Hutbe-i Şamiye, Münazarat, Muhakemat, Devü'l-Yeis, Teşhisü'l-İllet, Talikat, İşarat'ül-İ'caz, Nokta, Hutuvat-ı Sitte, Hakikat Çekirdekleri, Sünuhat, Lemaat, Şuaat, Rumuz, Tuluat, Mesnevi-i Arabî, Katre, Zeyl'ül-katre, Habbe, Zeylül-Habbe, Zerre, Şemme, Zeyil, Zühre, Zührenin Zeyli, Hubab, Zeylül-Hubab, Nurun İlk Kapısı*'dir. Yeni Said dediği ve tamamen hapisane, sürgün ve gözetim altında geçen ve 1950'ye kadar olan dönemde de Risale-i Nur külliyyatının omurgasını oluşturan *Sözler, Şualar, Lem'alar, Mektubat* ve lahika mektuplarını kaleme almıştır.

4. İbrahim Hakkı'nın *Tefvîznâme*'sinde Yer Alan "İlahi Tavır ve Kulun Tavır"na Ait Kavramların Bediüzzaman Said Nursi'nin Risale-i Nur Külliyyatındaki Benzer Temalarla Karşılaştırılması

4.1. İlahi Tavır

Hak şerleri hayr eyler
Zannetme ki gayr eyler
Ârif ânı seyr eyler
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler⁷

Yani Allah kötülükleri iyiliğe çevirir. İyilikten başka bir şey yapıyor sanma. Ancak bunu ilim ve irfan sahipleri görür. Mevla neylerse güzel eyleyendir. Arif olmanın gereği olarak şerde bile hayır tecellisini görmeyi tavsiye eden İbrahim Hakkı'ya paralel olarak Nursi de şöyle der:

7 Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Tefvîznâme*, haz., Yusuf Bilen (Erzurum: Atatürk Üniv. Yayınları, 2011), 5.

“Musibet şerri mahz olmadığı için bazen saadette felaket olduğu gibi, felaketten dahi saadet çıkar. Fakat insan hem zahirperest hem hodgam olduğundan zahire bakıp çirkinlikle hükmeder. (...) Halbuki eşyanın insana ait gayesi bir ise Saniî'nin esmasına ait binlerdir. Mesela atmaca kuşunun serçelere tasliti zahiren rahmete uygun gelmez. Halbuki serçe kuşunun istidadı o taslitle inkişaf eder.”⁸

Her kuluna her ânda
Geh kahr ü geh ihsânda
Her ânda o bir şânda
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler⁹

Allah kulunu bazen kahredip ezer bazen de lütfedip bağışlar. O her zaman farklı işlerdedir. Mevla neylerse güzel eyleyendir. Said Nursi “aziz ya da zelil” olma durumunu insanların tavrı ile ilişkilendirir ve şöyle der:

“Binaenaleyh dünyaya ve cismani lezaize meyledersen aciz zelil bir cüz'i olursun. Eğer cihazatını insaniyet-i kübra denilen İslamiyet hesabına sarf edersen bir külli ve bir kül olursun.”¹⁰

Geh bây eder geh miskîn
Geh hurrem ü geh gam-gîn
Geh şûh ü gehî sengîn
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler¹¹

Yani Allah insanı bazen zengin bazen fakir zavallı; bazen sevinçli bazen hüznü bazen neşeli bazen ağır ve yavaş eder. Mevla neylerse güzel eyleyendir. Said Nursi bu durumu Allah'ın celalî ve cemalî isimlerinin kul üzerindeki tecellisiyle açıklar ve şöyle der:

“Madem hayat Esmâü'l-Hüsna'nın nukuşunu gösterir, hayatın başına gelen her şey hasendir. Sani-i Zülcelal, Fatır-ı Bimisal, zihayata göz, kulak, akıl, kalp gibi havas ve letaif ile murassa olarak giydirdiği vücut gömleğini, Esmâü'l-Hüsna'nın nakışlarını göstermek için çok halat içinde çevirir, çok vaziyetlerde değiştirir. Elementer, musibetler nevinde olan keyfiyat, bazı esmasının ahkamını göstermek için lemaat-i hikmet içinde bazı şuaatı, rahmet içinde latif güzellikler vardır.”¹²

8 Nursi, *Sözler*, 315.

9 Hakkı, *Tefvîznâme*, 37.

10 Bediüzzaman Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, trc., Abdülmecid Nursi (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), 280.

11 Hakkı, *Tefvîznâme*, 39

12 Nursi, *Sözler*, 637.

Nâçâr olacak yerde
Nâgâh açar ol perde
Dermân eder ol derde
Mevlâ görelim neyler
Neyleirse güzel eyler¹³

Allah çaresiz kalacağın bir durumda ansızın bir perde açar ve o derde derman olur. Mevla neyleirse güzel eyleyendir. Said Nursi Allah'ın şefkatinin her şeyin üstünde olduğu gerçeğinden yola çıkarak konuyla ilgili şu yorumu yapar:

“Ve medarı gam ve elem olan cüzi ve tesirsiz şefkatime bedel nihayetsiz bir rahmet, onlara nezaret ve himayet ettiğini duydum, hissettim. Bir valide veledinin lezzetiyle, zevkiyle, rahatıyla zevklenmesi gibi ben de bütün şefkat ettiğim zatların o rahmetim himayeti altındaki necatlarıyla ve istirahatleriyle zevklendim ve ferahlandım ve çok derin şükrettim.”¹⁴

4.2. Kulun Tavrı

Deme şu niçin şöyle
Yerindedir ol öyle
Bak sonuna seyr eyle
Mevlâ görelim neyler
Neyleirse güzel eyler¹⁵

Şu neden şöyledir deme, o öylece yerli yerindedir. Onun sonucunu seyret ve gör. Mevla neyleirse güzel eyleyendir. Said Nursi, İbrahim Hakki'nin bu yaklaşımını Allah'ın kâinatta tecelli eden hikmetinin en geniş kapsamıyla ele alır ve kişisel itirazların anlamsızlığı üzerinde durur:

“İlem eyyühel aziz! Hiçbir insanın Cenabı Hakka karşı hakkı itirazı yoktur ve şekva ve şikayete de haddi yoktur. Çünkü şikayet eden ferdin hilafı hevesini iktiza eden nizamı alemde binlerce hikmet vardır. O ferdi irza etmekte o bin hikmetin iğdabı vardır. Bir ferdi razı etmek için bin hikmet feda edilemez.”¹⁶

Bil kâdı-i hâcâtı
Kıl âna münâcâtı
Terk eyle murâdâtı
Mevlâ görelim neyler
Neyleirse güzel eyler¹⁷

13 Hakki, *Tefvîznâme*, 47.

14 Bediüzzaman Said Nursi, *Şualar* (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), 97.

15 Hakki, *Tefvîznâme*, 9.

16 Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 252.

17 Hakki, *Tefvîznâme*, 19.

İhtiyaçlarını giderenin Allah olduğunu bilerek ona yalvar, bütün arzularını terk et. Mevla neylerse güzel eyleyendir. Said Nursi mikro alemde enfüsî tefekkürden yola çıkarak dünya için bir genellemeye ulaşır ve şöyle der:

“Benim en küçük, ehemmiyetsiz, hafi arzu-yu kalbimi bilen birisi elbette bana merhamet ediyor, beni himaye ediyor. Öyleyse dünyanın minnetini beş paraya almam.”¹⁸

Sen halk ile yorulma
Bu nefis ile hem kalma
Kalbinden ırak olma
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler¹⁹

Sen sürekli yaratılmışlarla meşgul olup yorulma, kendinle de baş başa kalma, bunu yaparken kalbinden de uzak durma. Mevla neylerse güzel eyleyendir. Said Nursi bu bağlamda dünyayı bir kitaba ve ticarethaneye benzetir ve şöyle der:

“Dünya kitabı samedanidir; huruf ve kelimatı nefislerine değil belki başkasının zat ve sıfat ve esmasına delalet ediyorlar. Öyle ise manasını bil, al; nukuşunu bırak, git. Hem bir mezraadır; ek ve mahsülü al, muhafaza et; muzahrafatını at, ehemmiyet verme. Hem seyyar bir ticaretgahtır; öyle ise alışverişini yap, gel; ve senden kaçan ve sana iltifat etmeyen kabilelerin arkalarından beyhude koşma, yorulma.”²⁰

Mü'min işi renk olmaz
Âkil huyu cenk olmaz
Ârif dili tenk olmaz
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler²¹

Mümin hileli iş yapmaz, akıllı insanın tarzında çekişme yoktur, arifin gönlü dar ve sıkıntılı olamaz. Mevla neylerse güzel eyleyendir. Nursi ameli planda yalana asla cevaz olmadığını anlatırken nur yolunun kavli-i leyin olduğunu ifade eder.²²

Gönlün Hakk'a berk eyle
Takdîrini derk eyle
Tedbîrini terk eyle
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler²³

18 Bediüzzaman Said Nursi, *Mektubat* (İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012), 498.

19 Hakkı, *Tefvîznâme*, 23.

20 Nursi, *Sözler*, 286.

21 Hakkı, *Tefvîznâme*, 27.

22 Nursi, *Lem'alar*, 291.

23 Hakkı, *Tefvîznâme*, 29.

Gönlünü Allah'a bağlayarak plan, program yapmayı bırak. Kaderin sırlarını anla. Mevla neylerse güzel eyleyendir. Said Nursi her ne kadar insan cüz'i irade sahibi olsa da külli iradeye teslim olması gereği sadedinde şöyle der:

"O cüz-i ihtiyariden dahi vazgeçip irade-i İlahiye'ye işini bırakıp, kendi havl ve kuvvetinden teberi edip, Cenab-ı Hakk'ın havl ve kuvvetine iltica ederek hakikat-ı tevekküle yapışmaktır. İnsan her ne kadar fail-i muhtar ise de fakat meşiet-i İlahiye asıldır ve kader hakimdir."²⁴

Sen Hakk'a tevekkül kıl
Tefvîz et ve râhat bul
Sabr eyle ve râzı ol
Mevlâ görelim neyler
Neylerse güzel eyler²⁵

Sen işlerini Allah'a havale et de rahata er; sabret ondan gelene razı ol. Mevla neylerse güzel eyleyendir. Nursi iki cihan huzurunu, 'malikiyet davasından' vazgeçip tevekkül etmekte bulur ve şöyle der:

"Ey insan! Sen kendine malik değilsin. Sen kudreti nihayetsiz bir Kadir, rahmeti hadsiz bir Rahim-i Zat-ı Zülcelal'in memlûküsün. Öyle ise sen, kendi hayatını kendine yükleyip zahmet çekme, çünkü hayatı veren odur, idare eden de odur."²⁶

4.3. İnsan, Nefis, Kalp, Ruh, Kâinat Gibi Konulara (Metin Bazında) Yaklaşımlarındaki Benzerlikler

Büyük veli ve mütefekkir Erzurumlu İbrahim Hakkı *Marifetname* adlı eserinin ikinci bölümünde "Anatomi ilmi doktorların sermayesi, yakın ehlinin din ve dünya işleriyle, Allah'ı bilmenin vasıta ve yardımcısıdır. Yani insanın yaratıcısını tanıması ve marifetullah yolunda ilerlemesi için bedenini bilmesi gerekir"²⁷ şeklinde yorumlar yapmıştır.

İbrahim Hakkı anatomi öğrenmenin faydalarını üç başlık halinde toplar:²⁸

1) Aklın şaştığı ve hayret ettiği bu eseri seyretmekle, bütün eşyanın benzerini taşıyan bu binayı, bu parlak yapıyı en güzel ve en mükemmel şekilde yaratan Cenab-ı Hak karşısındaki aczini anlar ve o büyük Sanatkar'ın sonsuz kudretini ilmelyakin bilerek idrak edersin.

2) Bu harika eseri, bu incelikleriyle terkip eden ve süsleyen Yaratıcı'nın ne kadar Alim ve Hakim olduğunu yapının şehadetiyle aynelyakin anlarsın.

24 Nursi, *Sözler*, 293.

25 Hakkı, *Tefvîznâme*, 7.

26 Nursi, *Sözler*, 866.

27 Nursi, *Sözler*, 866.

28 Hakkı, *Marifetname*, 228-233.

3) Cenab-ı Hakkın sana olan lütuf ve inayetlerini, şefkat ve merhametini idrak edip Allah'ın seni zaman zaman terbiye ettiğini hakkalyakin anlarsın. Beden bir merkeptir, nefis onun binicisidir. Gaye Allah'ı bilmektir. Çünkü kendini bilme Allah'ı bilmeyi, o da marifetullahı ve Allah'ın sevgisine kavuşmayı sağlar.

20. asrın müceddidi Bediüzzaman Said Nursi de *Mesnevi-i Nuriye* adlı eserinin muhtelif yerlerinde şu tarz açıklamalarda bulunmaktadır. “İnsanın hilkatinden maksat mahvi hazine-i İlahiyeyi keşif ile göstermek ve Kadir-i Ezeli'ye bir bürhan, bir delil, bir ma'kes-i nurani olmakla Cemal-i Ezelinin tecellisi için şeffaf bir mir'at, bir ayine olmaktır. Hakikaten semavat, arz ve cibalin hamlinden aciz kaldıkları emaneti insan hamlettiği cihetle cilalanmış, cilvelenmiş bir şekle girmiştir.”²⁹

“Malik-i Hakiki'den gaflet nefsin firavunluğuna sebep olur... Çünkü nefis nefisine malik olmadığı gibi cismine de malik değildir. Cismi ancak acip bir makine-i İlahiye'dir.”³⁰

“Ey nefis! Kâinatın uzak çöllere gidip Saniin ispatına deliller toplamaya ihtiyaç yoktur. Bir kulübecik hükmünde bulunan, içerisinde oturduğun cisim kafesine bak. Senin o kulübenin duvarlarına asılan icat silsilelerinden, hilkatin mucizelerinden ve harika sanatlarından, kulübeden harice uzatılan ihtiyaç ellerinden ve pencerelerinden yükselen ah, oh, ve eninler lisan-ı haliyle istenilen yardımlarından anlaşılır ki o kulübeyi müstemilatıyla beraber yaratan Halık'ın o ahueninleri işitir, şefkat ve merhamete gelir, hacat ve amalin ne varsa taht-ı taahhüde alır. (...)”

Binaenaleyh ey bu küçük hüceyrelere mürekkep ve 'ene' ile tabir edilen hüceyre-i kübra! O kulübeciğin küçüklüğü ile beraber dolu olduğu harika icatlarını gör, imana gel. Ve 'Ya İlahi, ya Rabbi, ya Halıkı, ya Musavviri, ya Maliki ve ya Men Lehül-Mülkü ve'l Hamd! Senin mülkün ve emanetin ve vedian olan şu kulübecikte misafirim, malik değilim' de, o batıl temellük davasından vazgeç. Çünkü o temellük davası insanı pek elim elemlere maruz bırakır.”³¹

“Vücudunu Mucid'ine feda et; mukabilinde büyük bir fiat alacaksın. Çünkü feda etmediğin takdirde ya bad-i heva zail olur, gider; veya O'nun malı olduğundan, yine ona rücu eder. Eğer vücuduna itimat edersen ademe düşersin. Çünkü ancak vücudun terkiyle vücut bulunabilir.”³²

Özetle “Ey kendini insan bilen insan! Kendini oku. Yoksa hayvan ve camit hükmünde insan olmak ihtimali var”³³ cümlesinin ana temasında olduğu gibi meselelere bu

29 Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 242.

30 Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 93.

31 Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 94.

32 Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 158.

33 Nursi, *Sözler*, 937.

asrın ihtiyacı olan iman ve tevhid merkezli yaklaşımlar yapmış ve her şeye mana-yi harfi ile yani yaratıcısı adına bakmayı esas almıştır.

İbrahim Hakki şöyle der: “Bedenlerin başlangıcı ve sonu topraktır. ... Yıldızların ışınlarının tesirleri ile dört unsur toplanıp, kaynaşmalı bir miktar ılımlı buldukta, toprak kendi suretini terk edip, bitki suretine gelir. O bitki ya ekmek veya hayvan yemi olur. Böylece ekmek ve hayvan, insan gıdası olduğundan, sözü edilen kuvvetler bu şekilde hizmetlerinde bulunup; çekme kuvveti ki iştaktır, gıdayı çekip tutma kuvveti saklayıp, sindirme kuvveti pişirir. Ayırt etme kuvveti kalını inceden ayırıp, itme kuvveti kalını barsaklar yolundan çıkartıp gider.”³⁴

Said Nursi’de hava, su, ziya toprak gibi dört unsurdan Risale-i Nur’un birçok yerinde bahseder ve “Şuursuzluklarıyla beraber şuurkarane mükemmel vazifeler görmeleri Allah’ın varlığına ve birliğine delildir”³⁵ der ve “Hayvan ve insan bedenlerindeki saat gibi işleyen aza, organ ve duyguların Allah’ın varlığına, sıfat ve isimlerinin tahakkukuna şahadet ettiklerini”³⁶ söyler.

İbrahim Hakki insan vücudu için çocuklukta mutedil, delikanlılıkta sıcak ve rutubetli, gençlikte sıcak ve hiddetli, olgunlaşma ve ihtiyarlık zamanlarında soğuk ve kurudur³⁷ derken Said Nursi de “Evet cesedin genç iken latif, zarif gül çiçeğine benzerse de ihtiyarlığında kuru ve uyuşmuş kış çiçeğine benzer ve tahavvül eder”³⁸ demektedir.

İbrahim Hakki bu cihanın insanın şefkatli bir annesi olduğunu ve bütün nimetleriyle onu besleyip büyüttüğünü yani bir nevi anne rahmi gibi bu dünyanın da insana hizmet ettiğini söyler. Bu sebeple insanın kör olmaması gerektiğini, kendini bilmesi, tanınması ve kendi hakikatine ererek Allah’ını bilmesi ve tanınması gerektiğini işaret eder. Aksi takdirde bu dünya da kör olanın öbür dünya da kör olacağını ve delalette ve azapta kalacağını bildirir.³⁹

Bu konuya benzer tarzda iman ve tevhid noktasına daha ağırlık vererek Said Nursi’nin de açıklamaları vardır:

“İnsan bir çekirdeğe benzer. Nasıl ki o çekirdeğe kudretten mânevî ve ehemmiyetli cihazat ve kaderden ince ve kıymetli program verilmiş; tâ ki toprak altında çalışıp, tâ o dar âlemden çıkıp, geniş olan hava âlemine girip, Hâlîkından istidat lisaniyla bir ağaç olmasını isteyip, kendine lâyük bir kemâl bulsun. Eğer o çekirdek, sû-i mizacından dolayı, ona verilen cihazât-ı mâneviyeyi toprak altında bazı me-

34 Hakki, *Marifetname*, 230.

35 Nursi, *Lem’alar*, 645; Nursi, *Şualar*, 75.

36 Nursi, *Lem’alar*, 654; Nursi, *Şualar*, 84.

37 Hakki, *Marifetname*, 235.

38 Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, 157.

39 Hakki, *Marifetname*, 233.

vadd-ı muzırrayı celbine sarf etse, o dar yerde, kısa bir zamanda, faidesiz tefessüh edip çürüyecektir. Eğer o çekirdek, o mânevî cihâzâtını, 'Fâlikul habbi ven nevâ'nın (Taneleri ve çekirdekleri çatlatan/yaran) emr-i tekvînîsini imtisal edip hüsn-ü istimal etse, o dar âlemden çıkacak, meyvedar koca bir ağaç olmakla, küçücük cüz'î hakikati ve ruh-u mânevîsi büyük bir hakikat-i külliye suretini alacaktır."⁴⁰

İbrahim Hakkı'nın "İnsanın hafıza kuvveti levh-i mahfuzun yerindedir. ... Eğer Hak Teala seni, bu beden memleketinde padişah etmese idi, saltanat işlerini sana ısmarlamasaydı, sana âlemin örneği olmak için bu nüshayı başıslamasaydı, sen o cihanın sultanını nice bilirdin? Şu halde o, ezeli ve ebedi Allah'a yüz bin hamd ve sena olsun. O zeval bulmaz uluya yüz bin şükürler olsun ki bu beden mülkünü sana boğun eğici edip, seni kendi aleminde sultan etmiştir. Kalbini arşa, beynini kürsi, hafıza hazineni levh-i mahfuz eylemiştir. Bütün sinirler, damarlar ve kuvvetlerle hislerin madeni bulunan beynini, felekler ve yıldızlar eylemiştir. Organlarını unsurlar ve nitelikler edip, hepsini sana bağlı ve boyun eğici eylemiştir. Bütün mahlukattan seni daha güzel, daha mükemmel, daha cömert ve daha faziletli edip, bütün kainat üzerine galip ve yüksek eylemiştir."⁴¹ şeklinde açıklamaları vardır.

Bediüzzaman Said Nursi de Otuzuncu Lem'a'da "Zât-ı Hayy-ı Kayyûm, insanı bütün kâinata bir merkez, bir medar yaparak, kâinat kadar geniş bir sofrayı nimet insana açtığı ve kâinatı insana musahhar ettiği ve kâinatın insan ile mazhar olduğu sırr-ı kayyûmiyetle bir cihette kaim olduğunun hikmeti ise, insanın mühim üç vazifesidir. Birincisi: Kâinata münteşir bütün envâ-ı nimeti insanla tanzim etmek. insanın menfaati ipiyle tesbih taneleri gibi tanzim eder, nimetlerin iplerinin uçlarını insanın başına bağlar, rahmet hazinelerinin umum çeşitlerine insanı bir liste hükmüne getirir. İkinci Vazifesi: Zât-ı Hayy-ı Kayyûmun hitâbâtına, insan, câmiyeti haysiyetiyle en mükemmel muhatap olmak ve hayretkârâne san'atlarını takdir ve tahsin etmekle en yüksek sesli bir dellâl olmak ve şuurdarâne teşekkürâtın bütün envâıyla, bütün envâ-ı nimetine ve çeşit çeşit hadsiz ihsânâtına şükür ve hamd ü senâ etmektir. Üçüncü Vazifesi: Hayatı ile, üç cihetle Zât-ı Hayy-ı Kayyûma ve şuânâtına ve sıfât-ı muhitasına âyinedarlık etmektir."⁴² demekte ve aşağıdaki ifadelerle insan ve kainat arasındaki benzerlik ve bağı çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Otuzuncu Lem'a'da insan ile kainat arasında bir benzetme yaparak şöyle der:

"Evet nasıl ki insanın anasırları kainatın unsurlarından ve kemikleri taş ve kayalarından; ve saçları nebat ve eşçarından ve bedeninde cereyan eden kan ve gözünden, kulağından, burnundan ve ağzından akan ayrı ayrı suları arzın çeşmele-

40 Nursi, *Sözler*, 431.

41 Hakkı, *Marifetname*, 319.

42 Nursi, *Lem'alar*, 633-634.

rinden ve madeni sularından haber veriyorlar, delalet edip onlara işaret ediyorlar. Aynen öyle de insanın ruhu alem-i ervahtan, hafızaları levh-i mahfuzdan, kuvve-i hayalîyeleri alem-i misalden; ve hakeza her bir cihazı bir alemden haber veriyorlar ve onların vücutlarına kati şahadet ederler.”⁴³

İbrahim Hakkı Erzurumî'nin şöyle bir bakış açısı vardır: “Kendi bedenini bilen ve idrak eden insan Allah'ın zatını da idrak edebilir. Ruh cesede nasıl hakimse, Yaraticı da kainatın bütün zerrelere hakim ve onlara dilediği gibi tesir eder. Görünen görünmeyen her şeyi bilir. Allah dilemedikçe felekler hareket edemez. İnsan ruhu da istemezse beden konuşamaz, kolunu kımıldatamaz, gözü görmez, ayağı gitmez. Cenab-ı Hak kâinata tasarruf ettiği gibi insan ruhu da bedenine tasarruf eder. Sonsuz âlemin varlığı Allah'a bağlı olduğu gibi beden varlığı da ruha bağlıdır.”

Bediüzzaman Said Nursi “İnsanın nasıl ruhu bütün cesedine öyle bir münasebeti var ki, bütün âzâsını ve eczasını birbirine yardım ettirir. Yani, irade-i İlâhiye cilvesi olan evâmîr-i tekvîniye ve o evâmirden vücud-u hâricî giydirilmiş bir kanun-u emrî ve lâtife-i Rabbâniye¹ olan ruh, onların idaresinde, onların mânevî seslerini hissetmesinde ve hâcatlarını görmesinde birbirine mâni olmaz, ruhu şaşırtmaz. Ruha nisbeten uzak, yakın, bir hükmünde; birbirine perde olmaz. ... Öyle de, ‘Ve lillâhil meselul â'lâ’ (En yüce sıfatlar Allah'ındır.) Cenâb-ı Hakkın, madem Onun bir kanun-u emri olan ruh, küçük bir âlem olan insan cisminde ve âzâsında bu vaziyeti gösteriyor. Elbette, âlem-i ekber olan kâinatta, o Zât-ı Vâcibü'l-Vücudun irade-i külliyesine ve kudret-i mutlakasına, hadsiz fiiller, hadsiz sadâlar, hadsiz dualar, hadsiz işler, hiçbir cihette Ona ağır gelmez, birbirine mâni olmaz, o Hâlık-ı Zülcelâli meşgul etmez, şaşırtmaz. Bütününü birden görür, bütün sesleri birden işitir. Yakın, uzak birdir.”⁴⁴ açıklamalarıyla İbrahim Hakkı gibi benzer açıklamalar yapmıştır. Örneklendirmeleri çoğaltmak mümkündür.

Sonuç

İbrahim Hakkı ve Said Nursi'nin fikirleri *Tefvîznâme* odaklı değerlendirildiğinde iki şahsiyet arasında önemli bir paralelliğin olduğu görülmektedir. Bu paralelliklerin “istek-talep”, “kader-rıza-teslimiyet-huzur”, “enfüsi tefekkür, kalbe yöneliş”, “uhuvvet, hüsn-i muâşeret”, “Allah'ın hallak, rezzak, fa'al oluşu”, “zühd-takva”, “mazi-istikbal, “tedbir-tevekkül-sabır-tefekkür” gibi tasavvufî terminoloji içinde önemli bir yer tutan kavramlardan oluştuğunu söylemek mümkündür. İlm-i kelam uleması ve mutasavvıflar arasında var olan görüş farklılıklarının –bilinenin aksine– Nursi ve Hakkı arasında özellikle yukarıda geçen kavramlar açısından çok da farklı olmadığı anlaşılmıştır.

43 Nursi, *Lem'alar*, 635.

44 Nursi, *Sözler*, 937.

Bu farkın Nursi'nin klasik bir kelim âlimi olmayışı ve dinin temel dinamiklerini esas alarak asrın idrakine uygun yeni bir söylem geliştirmesinden kaynaklandığını ifade edebiliriz.

Said Nursi modern çağ insanının aradığı Kur'an yorumunu en mükemmel şekliyle Risale-i Nur'da ortaya koymuş ve daha çok çağın ihtiyacı olan tevhid, iman ve delillendirmeler üzerinde durmuştur. Yaşadığı çağın hususiyetlerini derin bir vukufiyetle tahlil etmiş, "Zaman iman kurtarmak zamanıdır" idrakiyle meseleye yaklaşmıştır.

Said Nursi'nin yaşadığı dönemde iman; eski devirlerde görülmemiş derecede hücum ve taarruzlara maruz kalmış, fen ve felsefeden kaynaklanan asırlık şüphe ve te-reddütler İslam âlemi içinde bile revaç bulmaya başlamıştı.

Bu sebeple İbrahim Hakkı ve Said Nursi'nin temalarında benzerliklerle beraber Nursi iddia ettiği bütün konularını aklî ve mantıkî delillerle delillendirerek hem akla hem kalbe hem ruha hitap edecek doyurucu izahlar yapmıştır.

Kaynakça

1. Hakkı, Erzurumlu İbrahim. *Marifetname*. haz. Cengiz Zengin ve Oğuzhan Cengiz. İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları, 2016.
2. _____. *Tefvîznâme*. Haz., Yusuf Bilen. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 2011.
3. Nursi, Bediüzzaman Said. *Emirdağ Lahikası*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.
4. _____. *Lem'alar*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.
5. _____. *Mektubat*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.
6. _____. *Mesnevi-i Nuriye*. Trc., Abdülmecid Nursi. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.
7. _____. *Sözler*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.
8. _____. *Şualar*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.
9. _____. *Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: Söz Basım Yayın, 2012.
10. Ulaş, A. Halim ve Koçak, Büşra. "Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Said Nursi'nin 'Tefvîznâme' Odaklı Mukayesesi". *Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu Bildiriler* içinde. ed. Cengiz Gündoğdu. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2012.